

Мирјана Стакић⁵

Универзитет у Крагујевцу

Учитељски факултет у Ужицу

УСВАЈАЊЕ ЗНАЧЕЊА РЕЧИ У ПОЧЕТНИМ ФАЗАМА УСВАЈАЊА МАТЕРЊЕГ ЈЕЗИКА

***Сажетак:** У раду испитујемо како тече процес усвајања значења речи у почетним фазама усвајања матерњег језика. Прва изговорена реч детета означава прелазак ка семиотичкој фази говорног развоја са којом отпочиње и постепено учење српског језика и усвајање његове граматике. Позитивно социјално окружење детета, првенствено емотивна сигурност и испуњеност и непосредни вербални подстицаји, подстичу рани развој говора детета. Опонашањем говора одраслих дете усваја лексеме које се понављају у његовом окружењу и устаљује их у својој лексици. Испитујући како се усвајање значења речи развија до облика који постоји код одраслих разматрамо два процеса: процес генерализације значења речи и процес рестрикције значења речи. Заједничка карактеристика наведених процеса, њихова претераност, означитељ је специфичности дечјег говорног развоја у односу на развој лексичког фонда одрасле особе. Наведена специфичност се заснива на језичкој аналогiji на основу које дете не само ствара нове речи, већ и учи граматику матерњег језика.*

***Кључне речи:** лексема, граматика, српски језик, дете, учење матерњег језика.*

УВОДНО РАЗМАТРАЊЕ

Проучавање усвајања значења речи у почетним фазама усвајања матерњег језика, по Еви Кларк (Eve Clark), базира се на истраживањима која морају да одговоре на бројна питања, од којих су најважнија: 1) какво је значење дете везало за поједине фонолошке секвенце и 2) како се та значења развијају до облика који постоји код одраслих (Кларк, 2008). Везивањем значења речи за поједине фонолошке секвенце настају прве речи у говорном развоју детета. Проучавање процеса усвајања значења речи

⁵ mirjanastakic073@gmail.com

обухвата разумевање не само њеног основног значења, већ и разумевање бројних облика полисемије и семантичке вишезначности као способности лексеме „да има више семантичких реализација“ (Гортан-Премк, 2004: 38) и правилно коришћење и комбиновање лексема у смислене реченице (Јововић, 2011). Наведено представља сложен процес који није ограничен само на период почетног усвајања матерњег језика. Лексички фонд се богати током целокупног трајања људског живота, односно, језички развој се протеже и након зрелог животног доба, јер језик представља један од најсложенијих облика целокупног људског понашања (Krstić, 1994).

ПОЈАВА ПРВЕ РЕЧИ У ГОВОРНОМ РАЗВОЈУ ДЕТЕТА

Говорни развој детета представља развој говорне активности која започиње спонтаном производњом гласова, која у почетку далеко превазилази број гласова који постоји у матерњем језику. Смиљка Васић указује да дете крајем првог месеца производи око 30 гласова, да би се за само два или три месеца касније тај број повећао чак и до 120 (Васић, 1981). Касније се тај број смањује, јер дете заборавља гласове које не чује у свом окружењу, а понавља само оне које чује, што је показатељ да дете опонашањем говора одраслих учи артикулацију гласова. Имитација говора околине подразумева савладаност основних слушних форми говорних структура које дете производи посредством модела који из слушне долазе у моторичку сферу (Guillaume, 1968). По Васић, већ крајем првог месеца живота почиње да се јавља изговор слогова што представља период „спонтане вокализације“, који траје током прва три месеца живота. Након тога, наступа период „социјализоване вокализације“ која је заснована на имитацији (Васић, 1981: 14–15). За социјализовану вокализацију карактеристично је да се смањује број гласова који дете изговара, односно, тај број се приближава броју гласова који постоји у матерњем језику, али се истовремено повећава број вокализованих слогова, као и број њихових потенцијалних комбинација. Долази и до везаног изговара слогова, што ствара утисак раног изговарања прве речи. Међутим, спонтани везани изговор слогова не представља изговор прве речи, већ само вокалну игру детета. Значење речи комбинација слогова добија у ситуацијама када она постаје устаљена, односно, када се непромењена понавља у изговору и везује за конкретне ситуације у

којима дете жели да успостави социјалну интеракцију са својим окружењем.

Изговарање прве речи означава прелазак са прелингвистичке на лингвистичку фазу у развоју говора детета, односно, прелазак са пресемиотичке на семиотичку фазу говорног развоја. Када се тачно дешава тај период предмет је бројних истраживања која су имала за циљ да утврде узраст када у говорном развоју детета долази до појаве изговора прве речи. Нека истраживања показују да се период прве године живота поклапа са периодом у коме дете изговара прву смислену реч (Mussen et al., 1984); Радомир Матић указује да је реч о узрасту „негде између деветог и петнаестог месеца“ (Matić, 1986: 180), док је по Смиљки Васић изговор прве речи везан за узраст од петнаестог до шеснаестог месеца старости (Васић, 1981). По Ивану Ивићу, појава прве речи код деце која предњаче у говорном развоју може да се јави и пре почетка или на самом почетку друге године. Поменути аутор позива се на резултате истраживања говорног развоја Шарлоте Билер (Charlotta Buhler) вршеног на узорку од четрдесет и деветоро деце, који показују да је код већине испитаника (тридесет и четворо) појава прве речи забележена пре навршених годину дана живота (према: Ivić, 1978).

Различити резултати наведених истраживања у складу су са тврдњом Макартија да су индивидуалне разлике у лингвистичком развоју врло сличне разликама које се уочавају у интелектуалном развоју деце (Mc Carthy, 1965). Оне показују да је у почетним фазама усвајања матерњег језика дететов говорни развој како индивидуалан, тако и условљен бројним емотивним и социјалним факторима, од којих издвајамо позитиван емотивни однос у непосредном социјалном окружењу који стимулише рани говорни развој детета опонашањем, што показују и резултати бројних истраживања о примарном утицају који на дечји говорни развој остварује породица (Алексић-Хил, 2013; Васић, 1971; Vasta i sar., 1998; Радојковић, 1998, према: Јовановић-Симић и Голубовић, 2002; Shugar, 1988, према: Bjerkvøl, 2005). У прилог наведеној трдњи иду истраживања Хецера (Hetzer) која показују да се говор успорено развија када деца расту у дечјим домовима; као и испитивања нестимулативног окружења која доводе до лингвистичке „депривираности“ (Bernstein, 1967, према: Brković, 2011).

Позитивни утицај емоционалног окружења не огледа се само у области лексике, већ и у области синтаксе, јер са појавом прве речи у говору детета започиње и синтаксички развој и процес

учења граматике матерњег језика. До наведеног долази због тога што дететов изговор само једне речи има функцију читаве реченице (Hurlock, 1950). Дан Слобин (Slobin, 1970) двочлани исказ у говору детета назива телеграфском реченицом и утврђује да она у различитим језицима семантички одражава слична значења (Slobin, 1970). Почетна употреба реченице, по Елизабет Харлок (Elizabeth Hurlock), јавља се врло рано, на самом почетку друге године и траје шест до седам месеци (Hurlock, 1950). Изговорену само једну реч детета и његово блиско окружење доживљава као да је реч о потпуном исказу. Тако ће детету блиска особа (најчешће, мајка) на основу интонације изговорене речи разумети целокупно значење потиснутог исказа који у њој садржан. Дете на овом узрасту често прибегава и неком сопственом симболу, властитом неологизму, чије значење њему блиске особе брзо науче. На пример: Неологизам – Бу! – представљао је за једногодишњу девојчицу са југа Србије воду, и његово значење варирало је у исказима, типа: –Мама, жедан сам! – Дај ми воде! – све до означавања визуелног сусрета са било којим обликом текуће или стајаће воде (из славине, до воде у базенчићу или реке), што би значило: – Види воду! Неологизам овог типа спада у лексичке, јер се односи на ону реч која не постоји у речнику, на измишљену реч које дете „изводи из сопственог искуства, из начина његовог виђења ситуације, или довођења у везу предмета и његове употребе или пак неког збивања за које не располаже одговарајућом речи, јер је још није чуло или му је као сувише компликована, или апстрактна измакла запажању и меморисању“ (Kostić i Vladislavljević, 1995: 110).

За разлику од лексичких неологизама, постоје и неологизми морфофонемске природе који показују да дете граматичку матерњег језика усваја на основу језичке аналогije и да нове речи граде по аналогiji (Чуковски, 1986; Каменов, 2010). Рецимо, дете може да ствара нове речи на основу наставака који су му познати. На пример, дечак који пар дана није долазио у вртић на Златибору јер је био болестан при првом сусрету са васпитачицом, изговорио је: „Одболестио сам се“. Глагол *одболестити* представља резултат покушаја да се „личној логици потчини сопствено схватање граматичких правила“ (Stakić, 2016: 136). Наведена лексема представља морфофонемски неологизам који је настао јер је дете познавало значење лексеме *болест*, а префиксом *од* желело је да означи сопствено одвајање од ње. Реч је о неологизаму који представља покушај да дете из контекста свакодневне говорне

комуникације издвоји познате граматичке форме и подвргне их слободном комбиновању које је утемељено на аналогiji, односно, сличности коју је уочило у њему већ познатим граматичким формама, те Браун (Roger Brown) када је реч о усвајању морфологије у почетним фазама учења језика истиче да увођење новог мора да се заснива на семантичким разликама које су детету познате (Brown, 1973). И Кларк у процесу грађења нових речи налази принцип транспарентности, који се у раној фази усвајања говора састоји у томе да дете у циљу формирања нове речи користи познате корене и морфеме (Clark, 2003).

ГЕНЕРАЛИЗАЦИЈА И РЕСТИКЦИЈА ЗНАЧЕЊА РЕЧИ

Описујући говорни развој детета и усвајање значења речи Виготски је утврдио да „дете почиње да примењује у пракси и употребљава појмове пре него што их постане свесно“ (Vigotski, 1977: 158), што представља развојну фазу у његовом интелектуалном развоју. По Матићу, дете најпре усваја једну реч којом означава различите ствари (Matić, 1986). На пример, под утицајем околине оно почиње да понавља реч коју је чуло у свом непосредном окружењу, а чије значење у потпуности не разуме. Рецимо, дете научи и изговара лексему *па-па*, која представља понављање поздрава, лексички неологизам у чијој је основи ономотопеја. *Па-па* ће у вербалној комуникацији детета може да означава: 1) поздрав; 2) реченицу којом дете изражава жељу да изађе напоље; 3) одговор на питање где је одсутна особа; 4) *па-па* може постати и означитељ и свих предмета или појмова који нису унутар дететовог простора.

Уочава се да је процес усвајања значења речи везан за процес претеране генерализације њеног значења, што показују и истраживања говорног развоја деце која потичу још из XIX века. Амент (Ament) је 1899. године утврдио да реч *мама* у немачком језику означава и мајку и тражење омиљеног јела (Ament, 1899; према: Preyer, 1898/99). Тезу о претераној генерализацији значења речи потврђују и истраживања генерализације значења вршена у XX веку (Donaldson and Wales, 1970; Lewis, 1951; Lewis, 1957; Clark, 1971). Кларк објашњава процес генерализације помоћу тезе о усвајању *семантичких црта* под којима подразумева минималне јединице садржаја, односно, компоненте значења, које дете везује за одређене речи. Када дете почне да користи препознатљиве речи, оно још увек не користи њихово значење, већ им приписује познате

семантичке црте. Лексеме добијају значење које само у извесној мери одговара значењу које одрасле особе везују за њих (Кларк, 2008). Из наведеног могу да произађу и потенцијални неспоразуми између детета и одрасле особе у комуникацији, нарочито ако је реч о одраслој особи која детету није позната и која не познаје значења ограниченог фонда лексема које дете користи у свакодневној комуникацији.

Принцип претеране генерализације уочен је не само када је реч о усвајању значења речи, већ и у области усвајања граматике матерњег језика (Pinker, 1984; Pinker, 1989). Дете генерализовано примењује општа језичка правила која је усвојило слушајући матерњи језик. Генерализација језичких правила узрок је језичких грешака у комуникацији које потичу услед неправилног коришћења различитих облика променљивих речи (нпр., погрешне употребе падежа или глаголских облика). Ђорђе Костић и Спасенија Владисављевић су утврдили да именица „носи у себи 187 потенцијалних функција које се реализују кроз функцију објекта и падешке промене“ (Kostić i Vladisavljević, 1995: 62) и да деца у раном периоду говорног развоја (18–21. месец) замењују један падеж другим, најчешће вокатив – номинативом, што има своју логичку основу, док друге супституције аутори сматрају за случајне погрешке настале због тога што деца не познају правилну употребу падежа.

Временом се, упоредо са растом и развојем детета, процес претеране генерализације значења речи смањује, њега, по Ивићу, замењује процес претеране рестрикције значења речи (Ivić, 1978). Описујући развојну путању усвајања значења речи, Матић је обухватио и описао процесе генерализације и рестрикције значења речи без њиховог именованја, наводећи: „најпре једна реч за различите ствари, потом једна реч за једну ствар и најзад једна реч–појам за исте ствари по роду (птица) или по врсти (врабац)“ (Matić, 1986: 180). Кларк процес рестрикције објашњава постепеним сужавањем почетног врло широког значења индивидуалне лексеме до кога долази упоредо са увођењем нових речи у дететов речник које преузимају делове прешироке семантичке области (Кларк, 2008). Слађана Миленковић описује у лингвистичкој фази говорног развоја случајеве „хиперекстерзије“ и „хипоекстерзије“ исте речи, нпр. када дете користи реч пас само за велике псе (хипоекстерзије), а у исто време може том лексемом да прошири значење на све четвороножне животиње (Миленковић, 2012: 32).

Чињеница је да се дечје разумевање лексичког значења речи разликује од разумевања одрасле особе. Утврђено је да постоји седам могућих односа између значења које за исте речи имају дете и одрастао човек: 1) речи нису у речнику одрасле особе; 2) речи нису у речнику детета; 3) делимично прикривање значења; 4) непрекривање значења; 5) сузено значење; 6) прешироко значење и 7) истоветност (Reich, 1986, према: Marjanović i sar. 2004). Сузено и прешироко значење речи, такође, указују да се у усвајању значења речи јављају два процеса: процес генерализације значења речи и процес рестрикције значења речи.

ЗАКЉУЧНО РАЗМАТРАЊЕ

Иако дете учење језика и усвајање значења речи започиње процесом опонашања, оно није пуки имитатор говора свога окружења. Полазећи од онога што је чуло, дете ствара нове речи и нове исказе. Оно, заправо, учи начин како да лично примени оно што чује у вербалној комуникацији свог окружења. Бугарски указује да дете не усваја појединачне исказе, него системе правила (Бугарски, 1995). На тај начин настаје покушај стварања „граматике дечјег језика“ јер је утврђено да је редослед којим деца усвајају општа језичка права исти код припадника исте језичке групе, а да је брзина усвајања правила једнака код деце без обзира о ком језику да је реч (Didro i Todorov, 1987). Чомски (N. Chomsky) истиче да дете већ од пете године активно користи граматику свог језика и да језичка правила која је чуло из своје околине обрађује на начин који му омогућује стварање и разумевање неограниченог броја исказа које никада раније није чуло (Џомски, 1979). Теорија учења Чомског се заснива на стваралаштву у којој је подстицај околине услов језичког сазревања детета. Но, о било каквом приступу о учењу матерњег језика и усвајању семантичког значења лексема које чине његов фонд да је реч, заједничко им је да је неопходна изложеност детета говору у животном окружењу. Дете „своју општу наследну способност усвајања језика може да оствари само кроз посебни језик који слуша око себе“ (Бугарски, 1995: 40).

Имајући у виду позитиван утицај непосредног окружења у периоду између друге и седме године који се сматра оптималним периодом језичког развоја, као и да се у методичкој литератури учење речника сматра најлакшим у предшколском периоду (Маљковић, 2005), сматрамо да је неопходно да васпитач добро

познаје карактеристике језичког развоја детета на одређеном узрастном периоду како би методичким и методолошким поступцима допринео повећању активног лексичког фонда и оспособио дете да адекватно користи речи у комуникацији. Познавање семантичког значења речи укључује и знање њених пренесених значења и коришћење и разумевање језичке полисемије. Брковић запажа да дете предшколског узраста обично сматра да реч има само једно значење, те не схвата шале које су засноване на игри речи (Brković, 2011). Увођење у полисемију и разумевање вишезначности речи представља дуготрајан процес, коме васпитач у предшколској установи приступа посредством корелативног рада који здружује рад на развоју говора детета са свим другим активностима, а нарочити ефекти у погледу развијања креативности и језичког стваралаштва постижу се читањем и анализом књижевних текстова (видети, Дотлић и Каменов, 1996; Каменов, 2010; Стакић, 2015).

ЛИТЕРАТУРА

- Алексић-Хил, О. (2013). Развој говора и језика. У: Д. Лозановић, Н. Рудић, Д. Радивојевић Д. (ур.): *Подршка развоју деце у раном детињству: Приручник за примарну здравствену заштиту* (105–109). Београд: Удружење педијатара Србије.
- Bjerkvol, J. R. (2005). *Nadahnuo biće*. Beograd: Plato.
- Brković, A. B. (2011). *Razvojna psihologija*. Čačak: Regionalni centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju.
- Brown, R. (1973). *A first language: The early stages*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Бугарски, Р. (1995). *Увод у општу лингвистику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Васић, С. (1971). *Развитак артикулације на узрасту од три до девет година*. Београд: Научна књига.
- Васић, С. (1981). *Говор нашег детета*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Vasta, R., Haith, M. M. i Miller, S. A. (1998). *Dječja psihologija: moderna znanost*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Vigotski, L. (1977). *Mišljenje i govor*. Beograd: Nolit.
- Гортан-Премк, Д. (2004). *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

- Guillaume, P. (1968). *La formation des habitudes*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Didro, O., Todorov, C. (1987). *Enciklopedijski rečnik nauka o jeziku 2*. Beograd: Prosveta.
- Donaldson, M. & Wales, R. J. (1970). On the acquisition of some relational terms. In: J. R. Hayes (Ed.): *Cognition and the development of language* (235–268). New York: Wiley.
- Дотлић, Љ., Каменов, Е. (1996). *Књижевност у дејчјом вртићу*. Нови Сад: Змајеве дејче игре: Одсек за педагогију Филозофског факултета.
- Ivić, D. I. (1978). *Čovek kao animal symbolicum*. Beograd: Nolit.
- Јовановић-Симић, Н., Голубовић, С. (2002). *Развој језичких способности код деце са језичким поремећајима*. Београд: Желнид.
- Jovović, N. (2011). Prikaz teorija o usvajanju jezika i odnosu između jezika i mišljenja. *Folia linguistica et litteraria: Časopis za nauku o jeziku i književnosti*, 3–4, 93–109.
- Каменов, Е. (2010). *Мудрост чула, IV део, Дејче говорно ствралаштво*. Нови Сад: Драгон.
- Кларк, Е. В. (2008). Шта садржи реч: о дететовом усвајању семантике. У: Т. Росић (пр.). *Методика развоја говора (169–199)*. Универзитет у Крагујевцу, Педагошки факултет у Јагодини.
- Kostić, Đ., Vladislavljević, S. (1995). *Govor i jezik deteta u razvoju*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Krstić, D. (1994). *Učenje i razvoj: pedagoška psihologija*. Beograd: Savremena administracija.
- Lewis, M. M. (1951). *Infant speech*. London: Routledge/ Kegan Paul.
- Lewis, M. M. (1957). *How children learn to speak*. London: Harrap.
- Маљковић, М. (2005). *Методички приручник за развој говора деце предшколског узраста*. Кикинда: Савез педагошкиг друштва Војводине.
- Marjanović, Lj. U. i sar. (2004). *Razvojna psihologija*. Ljubljana: Založba Rokus.
- Matić, R. (1986). *Metodika razvoja govora dece*. Beograd: Nova prosveta.
- Миленковић, С. (2012). *Методика развоја говора*. Сремска Митровица: Висока школа струковних студија за образовање васпитача.
- Musen P. H., Conger J. J., Kagan J. & Huston A. C. (1984). *Child development and personality*. New York: Harper/Row.
- Mc Carthy, D. (1965). Language development in children. U: L. Carmichael (Ed.): *Manual of child psychology* (490–630). New York: Wiley.
- Pinker, S. (1984). *Language learnability and language development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Pinker, S. (1989). *Learneability and Cognition: The Acquisition of Argument Structure*. Cambridge, MA; London, England: The MIT Press.
- Preyer, W. (1898/99). *The mind of the child*. New York: D. Appleton and company.
- Slobin, D. & Ferguson, C. A. (1973). *Studies of Child Language Development*. New York: Hold, Rinehart and Winston.
- Стакић, М. (2015). Улога и значај књижевног текста у образовању и васпитању детета предшколског узраста, *Зборник радова*, 18 (17), Универзитет у Крагујевцу Учитељски факултет у Ужицу, 91–98.
- Stakić, M. (2016). Igre mašte u funkciji razvoja govora dece predškolskog uzrasta. U: E. Kopas-Vukašinović i B. Stojanović (ur.): *Savremeno predškolsko obrazovanje i vaspitanje: izazovi i dileme* (129–140). Univerzitet u Kragujevcu, Fakultet pedagoških nauka u Jagodini.
- Clark, E. V. (1971). On the acquisition of the meaning „before“ and „after“. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 10, 266–275.
- Clark, E. V. (2003). *First language acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Čukovski, K (1986). *Od druge do pete*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Čomski, N. (1979). *Gramatika i um*. Beograd: Nolit.

УСВОЕНИЕ ЗНАЧЕНИЯ СЛОВА НА ЭТАПЕ ПЕРВИЧНОГО УСВОЕНИЯ РОДНОГО ЯЗЫКА

Резюме: В данной статье мы рассматриваем ход процесса овладения смыслом слов на начальных стадиях усвоения родного языка. Первое слово, произнесенное ребенком, обозначает переход к семиотической фазе речевого развития, с которой начинается изучение родного (сербского) языка и усвоение его грамматики. Успешная социально- психологическая адаптация, эмоциональная, сенсорная и двигательная стимуляция ребенка и побуждение к устному воспроизведению создают основу для его полноценного речевого развития на первых возрастных ступенях. Имитируя речь взрослых, ребенок усваивает лексемы, которые являются наиболее употребительными среди его ближайшего окружения и развивает свой словарный запас. Исследуя процесс речевого развития ребенка и усвоения значения слов до существующего у взрослых осмысленного уровня речи, рассматриваем два процесса: генерализации значения слов и рестрикции значения слов. Общие характеристики описанных процессов и речевая избыточность маркируют специфику развития речи ребенка по отношению к росту объема лексического материала у взрослых. Данная специфика основана на лингвистической аналогии на основании которой ребенок не только создает новые слова, но и изучает грамматику родного языка.

Ключевые слова: лексема, грамматика, сербский язык, ребенок, изучение родного языка.